

“Jeg var i akut fællesskabsmangel”: En analyse af fællesskabsfølelse blandt danske religionsgrupper under og efter COVID-19-pandemien

ANNE LUNDAHL MAURITSEN
HENRIK REINTOFT CHRISTENSEN

ENGLISH ABSTRACT: *The COVID-19 pandemic and the concomitant restrictions caused Danish religious groups to seize meeting physically for longer periods of time. Consequently, these groups were affected in terms of their rituals, communication, and community, and for many groups the pandemic gave rise to engaging (further) in the incorporation of digital tools. While other research has examined the pandemic's effect on the reconstruction of rituals and the integration of social media among religious groups, this article instead focuses on the specific consequences of the pandemic related to the feeling of community among religious groups in Denmark. Based on analyses of 23 interviews and fieldnotes from fieldwork in Buddhist, Muslim and Christian communities as part of the RECOVIRA-project we find that the informants lacked community during the lockdowns and that the digital alternatives offered could only rarely replace the physical co-presence in the groups. We highlight two main reasons for this; firstly, the informants do not find the digital alternatives to function well in terms of conveying a feeling of mutual recognition and intimacy; and secondly, they miss the physical, sensory co-presence, which is difficult to replicate in the digital sphere. We discuss these findings and engage with Axel Honneth's theory of recognition as well as with a complex of theories related to embodiment and senses to understand how the informants conceptualize their idea of a meaningful, effectful religious community. Finally, we discuss the methodological limitations of the study and the theoretical implications of our findings.*

DANSK RESUME: *COVID-19-pandemien og dens medfølgende restriktioner bevirkede, at danske religiøse grupper i lange perioder ikke kunne mødes fysisk. Dette påvirkede selvstændigt gruppernes ritualer, kommunikation og fællesskab, og for mange grupper*

vedkommende blev pandemien en anledning til at engagere sig (yderligere) i brugen af digitale værktøjer. Hvor anden forskning f.eks. har undersøgt, hvilke effekter denne situation havde for religionsgruppers omstrukturering af ritualer og deres integration af sociale medier, fokuserer nærværende artikel specifikt på konsekvenserne af pandemien i forhold til danske religionsgruppers følelse af fællesskab. Baseret på analyse af 23 interviews og feltnoter fra feltarbejde i henholdsvis buddhistiske, muslimske og kristne fællesskaber som en del af RECOVIRA-projektet, finder vi, at informanterne i høj mængde fællesskabet under nedlukningerne, idet de digitale alternativer for langt de fleste ikke kunne erstatte det fysiske samvær i grupperne. Det er der to primære årsager til. For det første oplever informanterne ikke de digitale fællesskabsalternativer som vel-fungerende i forhold til at formidle en følelse af gensidig anerkendelse og nærvær medlemmerne i blandt. Og for det andet savner de det fysiske, sanselige samvær, som dårlig repliceres i det digitale rum. Vi diskuterer disse fund og inddrager Axel Honneths anerkendelsesteori kombineret med et paraply-kompleks af teorier relateret til kropslighed og sanselighed for at forstå, hvordan informanterne konceptualiserer det meningsfulde, effektfulde fællesskab. Vi diskuterer dernæst de metodiske begrænsninger for studiet og afrunder artiklen med at reflektere over de teoretiske implikationer af vores fund.

KEYWORDS: *Religious communities; Digital religion; COVID-19-pandemic; Relations and recognition; Embodiment; Senses*

Indledning

COVID-19-pandemien ændrede livspræmisserne for mennesker globalt, da den i 2020 brød ud. Den 11. marts afholdt Statsministeriet pressemøde og anbefalede her, at alle ikke-essentielle offentlige og private institutioner af en vis størrelse lukkede fysisk ned, og at indendørs arrangementer blev holdt til max 100 personer og udendørs arrangementer til max 1.000 personer. Fordi Folkekirken de facto er en statsinstitution, fulgte Folkekirken også nedlukningsanbefalingerne, og andre danske trossamfund blev kort efter anbefalet at begrænse sig til et minimum af aktivitet. Den 18. maj 2020 påbegyndtes en åbning af offentlige og private institutioner og grupper, inklusive Folkekirken og andre religionsgrupper, og siden fulgte en række yderligere anbefalinger og nedlukninger i runder – som også påvirkede danske religionsgrupper.¹ Internationalt omstillede mange religionsgrupper sig til online praksisser og kommunikation under pandemien (se eksempelvis Addo 2021; Barreau 2021; Mukherjee 2022), og dette gjorde sig også gældende i den danske kontekst, hvor mange grupper anvendte forskellige digitale værktøjer for at sikre sig kontinuitet. Flere forskningsprojekter har undersøgt de mere overordnede, komparative forandringer i det danske religionslandskab under

¹ For en grundig gennemgang af pandemiens nedlukninger og restriktioner relateret til danske religionsgrupper, se Kühle og Mauritsen under udgivelse (Kühle and Mauritsen In press)

pandemien (se Larsen, Mauritsen, Kühle et al. 2021; Larsen, Mauritsen, Sothilingam, et al. 2021; Enggaard et al. 2020); men vi mangler stadig analyser af kvalitativ data for dybdegående at forstå, hvordan danske religionsgrupper blev påvirket af pandemien og hvordan pandemiens medførte fokus på digitalisering har påvirket og eventuelt stadig påvirker det religiøse liv. I 2022 modtog en gruppe europæiske forskere penge fra CHANSE² til at gennemføre RECOVIRA-projektet.³ Projektet går på tværs af syv europæiske lande – Danmark, Sverige, Finland, England, Tyskland, Slovenien og Polen – og dets forskningsspørgsmål er orienteret omkring et ønske om at undersøge, hvordan religiøse gruppers havde og har tilpasset sig pandemien og den medfølgende digitalisering med et specifikt fokus på, hvordan ritualisering, autoritetsforhandling og fællesskabskonstruktion blev forandret af den formodede intensiverende digitalisering. I denne artikel går vi særligt i dybden med konstruktionen af fællesskab blandt religionsgrupperne, og vi har specifikt til hensigt at besvare spørgsmålet:

Hvad konstituerer et meningsfuldt religiøst fællesskab i moderne, danske, religiøse fællesskaber?

For at besvare dette spørgsmål kontekstualiserer vi først studiet igennem en introduktion til andre studier af digital religion samt religion under pandemien. Dernæst præsenterer vi de forskellige teoretiske perspektiver, som vi mener åbner op for en god forståelse af det empiriske materiale, navnlig sociologen Axel Honneths teori relateret til anerkendelse samt teorier, der understreger vigtigheden af sanselighed og kropslighed i fællesskaber. Herefter fremstiller vi analysen af det empiriske materiale, og baseret på denne diskuterer vi de metodiske begrænsninger for studiet samt de teoretiske konsekvenser, ligesom vi også diskuterer, hvor vores studie og denne artikel placerer sig i forhold til andre studier af forholdet mellem religion, medier og digitalisering.

Tidligere forskning i digital religion og online religiøse fællesskaber

RECOVIRA-projektet undersøger religiøse grupper i den 'virtuelle æra', og forskning i religion i det virtuelle, digitale rum er de seneste par årtier blevet stadigt mere etableret (H. A. Campbell 2013). I 1990'erne fokuserede forskningen indledningsvist på at kortlægge, hvordan religion blev repræsenteret på internettet, hvordan religionsgrupper brugte internettet til at formidle viden og fællesskab, og hvilke udfordringer den nye, digitale verden samtidig gav religionsgrupper. Grundlæggende var der i den første bølge en opfattelse af internettet som radikalt adskilt fra den fysiske verden, hvilket under den anden bølge blev udfordret (se eksempelvis Højsgaard & Warburg 2005), fordi man blev optaget af at forstå digitale sfærer på en mere nuanceret, integreret måde. Det ledte sociolog Christopher Helland til at skelne imellem "religion online" – det fænomen at allerede eksisterende religionsgrupper integrerer online aktiviteter for

² Se <https://chance.org> for mere information.

³ Se <https://recovira.org> for mere information.

at forbedre deres tilbud – og ”online religion”, som i stedet karakteriserer de religiøse grupper eller praksisser, som næsten udelukkende eksisterer online (Helland 2000). Denne distinktion konstituerede et vigtigt ryk for forskningen, fordi den illustrerede, at mange religionsgrupper indtager både virtuelle og fysiske rum, og fordi Helland påpegede, at internettets eksistens frembringer nye typer af praksisser, som ikke kunne eksistere uden om det digitale. Den tredje og fjerde bølge har bygget videre på den anden bølge, og forskningen her har særligt fokuseret på, hvordan religiøse grupper eksisterer både online og offline, og at dette kræver analytisk blik for den komplekse måde internettet infiltrerer hverdagen (Evolvi 2022). I dag kan feltet karakteriseres som værende inden for den fjerde bølge, og samtidig digital religion kan ifølge kommunikationsforskeren Heidi Campbell defineres som ”the technological and cultural space that is evoked when we talk about how online and offline religious spheres have become blended or integrated” (H. Campbell, 2013, s. 6).

Om end der således er publiceret vigtig forskning relateret til digital religion og online religiøse fællesskaber, så er der dog grundlæggende en tendens til at forskningen sjældent har fokuseret på gruppeniveauet. I stedet har man ofte undersøgt specifikke medier såsom Instagram (Peterson 2020), Facebook (Åhman & Thorén 2021) eller TikTok (Hamm & Hoeting 2023) og analyseret, hvordan individer bruger disse medier, og hvordan det former deres individuelle religiøsitet. Dette individfokus har efterladt studiet af religionsgruppers digitale brug og tilstedeværelse overset de seneste år. Videre har den forskning, der har været fokuseret på gruppeniveauet, primært været foretaget særligt i USA, hvor den generelle religiøse kontekst er markant anderledes end den europæiske (Andersen, Gundelach & Lüchau 2017). Ydermere har forskning inden for digital religion en tendens til at være relativt partikulær. Forskere inden for feltet publicerer, som tidligere nævnt, ofte studier af specifikke medier, men uden at teoretisere bredere ud på baggrund af deres empiriske fund, ligesom forskning i digital religion sjældent lader sig inspirere teoretisk fra andre discipliner og felter, men ofte forbliver en mere indadvendt subdisciplin. I nærværende artikel finder vi, at manglen på fysisk og sanseligt samvær var essentielt for informanterne under pandemien, men at et fokus på kropslighed og sanselighed ellers er fraværende i forskning i digital religion. Det er, argumenterer vi for, en mangel og et symptom på et felt, der ikke følger med i den bredere humanistiske og samfundsvidenskabelige forskning, der over de seneste årtier ellers netop har vendt blikket mod kropslighed, sanselighed og materialitet (se eksempelvis (Glenberg 2010; Howes 2022; Shusterman 2006)). I denne artikel forsøger vi at adressere disse mangler igennem en 1) en grundig undersøgelse af danske religionsgrupper netop med fokus på gruppernes fællesskab, ritualer og brug eller ikke-brug af sociale og digitale medier og 2) en integration af viden om digital religion i samvirke med sociologiske og psykologiske teorier for bedre at kunne kontekstualisere vores fund hinsides vores partikulære studie.

Forskning i religion under COVID-19-pandemien

Under pandemien blev der indsamlet og produceret en vis mængde forskning relateret til, hvordan pandemien påvirkede religion og religiøsitet. Hvis vi forholder os primært til forskning fra den danske kontekst, har forskere både undersøgt hvordan religiøsitet på det individuelle niveau (se eksempelvis Mauritsen 2021; Mauritsen, Bendixen & Christensen 2022; Christensen, Kühle & Jacobsen) og på gruppeniveauet (se eksempelvis Kühle & Larsen 2021; Larsen, Mauritsen, Kühle et al. 2021; Larsen, Mauritsen, Sothilingam et al. 2021) blev påvirket under pandemien. På det individuelle niveau fandt de førnævnte studier, at den selvrapporterede religiøsitet forblev stabil under pandemien, imens der på gruppeniveauet var langt mere mærkbare forandringer. Her blev det tydeligt, at majoriteten af danske religionsgrupper foranlediget af pandemien enten for første gang integrerede digitale værktøjer og praksisser eller intensivere disse, såfremt de allerede var i brug (Larsen, Mauritsen, Kühle et al. 2021; Larsen, Mauritsen, Sothilingam et al. 2021). Studier har også vist, at der var forskel på de digitale strategier og samtaler herom forskellige religionsgrupper anvendte og havde. I folkekirken var der en stor diversitet i brugen af digitale værktøjer, fordi det i høj grad var den individuelle præst og menighedsrådet og deres tilgang og ressourcer, som formede tilgangen. Nogle præster var således hurtige til at producere online-andagter og -gudstjenester og til at kommunikere via Facebook og hjemmesider, imens andre var tøvende og tilbageholdende (Enggaard et al. 2020), nogle gange med baggrund i teologiske argumenter og bekymringer omkring eksempelvis legitimiteten af en online-nadver (Kühle & Larsen 2021). Folkekirken har dog en særlig privilegeret position, idet den er majoritetskirke, som allerede var digitaliseret i et vist omfang inden pandemien, og som har finansielle midler i et større omfang end nogen anden religionsgruppe i Danmark. Dette bliver tydeligt i sammenligninger med, hvordan andre grupper håndterede pandemien. Flere minoritetsgrupper, særligt muslimske grupper, påtog sig således et stort ansvar for at kommunikere sundhedsguidelines for tydeligt at signalere støtte af myndighedernes tiltag (Larsen, Mauritsen, Kühle et al. 2021). Mange muslimske grupper udvekslede videre digital inspiration på tværs af Danmark, hvorimod buddhistiske grupper og hindugrupper i stedet rakte ud til internationale netværk (ibid.). Der har således været tydelig forskel på, hvordan forskellige religionsgrupper har håndteret pandemien og dens medfølgende digitalisering; men vi mangler dybdegående data på, hvordan denne omstilling mere specifikt er blevet håndteret i grupperne og hvilke konsekvenser, det har haft for deres fællesskaber. Det er dette videnshul, denne artikel forsøger at udfylde.

Den teoretiske ramme for artiklen

I denne artikel er vi som nævnt inspireret af henholdsvis Honneths teori relateret til relationer og anerkendelse og teorier relateret til betydningen af kropslighed og sanelighed for fællesskaber og de individer, der indgår i dem. Vi introducerer nedenfor begge teoretiske perspektiver og bevæger os dernæst videre til de metodiske overvejelser for artiklen.

Fællesskaber, relationer og anerkendelse

Begrebet 'fællesskab' – på engelsk 'community' - er om noget et hyppigt diskuteret og defineret begreb inden for både sociologien og antropologien, psykologien og pædagogikken. Sociologen Graham Day bemærker at "there are many who would agree that 'community' is a concept that has been worked to death: its range of meanings is so wide and diverse, its connotations so inconsistent, and at times downright dangerous, that it deserves no place in any serious social analysis" (Day 2006, 1). Day fortsætter dog alligevel med at arbejde med begrebet, idet han anerkender, at det er nødvendigt, netop fordi begrebet er så benyttet, og fordi det har dybe rødder i diskussioner relateret til vigtige spørgsmål om inklusion, eksklusion, identitet og tilhørsforhold. Den tyske sociolog Axel Honneth er en af de sociologer, der har beskæftiget sig med relationer og fællesskaber og deres afgørende, potentielt frigørende betydning for både individets udvikling og samfundets sammenhæng. Honneth er grundlæggende optaget af at undersøge, hvordan moderniteten skaber såkaldte sociale patologier som stress, ensomhed og depression, og hvad der kan modvirke disse, således at mennesker i stedet kan trives (Petersen 2011, 218). Honneth mener at anerkendelse er essentielt for denne trivsel, og han argumenterer for, at mennesker må være i besiddelse af intersubjektiv anerkendelse i udviklingen af henholdsvis selvtillid, selvagtelse og selv værdssættelse. Disse tre former til sammen en vellykket selvrealisering, som funderer individet og modvirker udviklingen af førnævnte 'lidelser af ubestemthed'. Selvtillid udvikles ifølge Honneth i kærlighedsforhold med omsorgspersoner, romantiske partnere eller i venskaber; selvagtelse udvikles i oplevelse af at man er et anerkendt og anerkendende subjekt i den juridiske sfære; og selv værdssættelse udvikles, når man oplever at bidrage meningsfuldt til et samfundsfællesskab. Inspireret af Hegel er Honneth således optaget af de relationer og fællesskaber, som ikke indskrænker vores frihed, men i stedet igennem intersubjektiv anerkendelse frisætter os til en fri, meningsfuld og vellykket selvrealisering af vores potentiale (Petersen 2011, 224-225).

I arbejdet med at kredse os ind på, hvad der kendetegner fællesskaber fra et sociologisk perspektiv, er det blevet tydeligt, at der ofte er fokus på de mere intellektuelle, kognitive og emotionelle perspektiver jævnfør også Honneth. Inden for de seneste år er der inden for humaniora sket en såkaldt sanselig og kropslig vending (Se eksempelvis Skiveren 2021; Houmøller 2018; Holgersen 2006; Nevile 2015; Sheets-Johnstone 2015). Forskere, som er inspirerede af dette paradigme, er særligt interesserede i at forstå, hvordan mennesker grundlæggende erfarer verden igennem vores fysiske, kropslige og sanselige eksistens. Vi er inspirerede af denne vending i vores arbejde med fællesskaber, idet vi ser i vores data, at dét at være en del af et fællesskab ikke kun er at dele værdier, følelser og tryghed, men også konstitueres i det fysiske, sanselige møde med de andre individer i gruppen. Om end Honneth er inspireret af psykoanalytiske tilgange, forholder han sig primært til de emotionelle perspektiver i forhold til individets potentielle engagement og frisættelse igennem fællesskabet. De mere kropsliggjorte og sanselige perspektiver på fællesskabsengagement analyserer Honneth til gengæld ikke; men her kan man i stedet lade sig inspirere af blandt andet

udviklingspsykologien og andre forskeres inkorporering af sanselige perspektiver i deres arbejde.

Kropslige og sanselige perspektiver på fællesskaber

Begynder vi med de kropslige perspektiver, har psykologisk forskning påpeget vigtigheden i fælles, fysisk nervesystemsregulering for menneskelig trivsel, relationskabelse og fællesskaber helt fra spædbarnsstadiet og ind i voksenlivet (se eksempelvis Kemp, Arias & Fisher 2017; Stern 2018). Som børn lærer mennesker at regulere deres emotionelle tilstand i samværet med de nærmest omsorgspersoner og så at sige 'låner' disses spejlinger og nervesystemsregulering. I alderen 1-6 år oplever børn ofte at have 'nervesystemsnedsmeltninger'; de bliver overvældede, frustrerede og kede af det, fordi deres hjerner og nervesystemer ikke kan modtage og processere de mange sanseindtryk, verden eksponerer dem for, og dernæst kan de heller ikke regulere de voldsomme følelser selv, fordi det denne evne tager mange år at udvikle i samarbejde med velregulerede omsorgspersoner. En voksen kan således igennem 'udlån' af en rolig, velreguleret nervesystem i en voksenkrop, der guider med eksempelvis dybe åndedræt, et beroligende kram og markerede spejlinger bringe barnet tilbage til en reguleret, langt mere behagelig tilstand (Townshend & Caltabiano 2019; Hastings et al. 2008). At udlåne sit nervesystem er således særligt vigtigt i opfostringen af børn; men også som voksne kan mennesker hjælpe hinanden med at regulere følelser og humør, og dette sker særligt i trygge relationer – eksempelvis i selskab med en vennegruppe eller i samvær med andre medlemmer af ens religionsgruppe. Ritualforskeren og sociologen Randall Collins har ligeledes påpeget, hvor vigtigt sammenspillet mellem fysiologi, nervesystemsregulering og sociale interaktioner er i hverdagens 'interactions rituals'. Randall skriver at

Interaction rituals in general are processes that take place as human bodies come close enough to each other so that their nervous systems become mutually attuned in rhythms and anticipations of each other, and the physiological substratum that produces emotions in one individual's body becomes stimulated in feedback loops that run through the other person's body. Within that moment at least, the social interaction is driving the physiology. (Collins 2004, xix).

Vores kroppe og sind erfarer og påvirkes således helt fundamentalt i det fysiske møde med andre. Vi er fysiske, sansende væsener, og netop sanserne spiller også en essentiel rolle for fællesskabet. Psykologen Paul Rodaway har således understreget, at vi bør undersøge sansernes betydning for at forstå "the fullness of a living world or everyday life as a multisensual and multidimensional situatedness in space and in relationship to places" (Rodaway 1994, 4). Inden for religionsforskningen har især også religionshistorikere som Armin Geertz (Geertz 2010) og Marianne Schleicher (Schleicher 2017) inkorporeret sanselige, kropslige perspektiver i deres arbejde med henholdsvis at udvikle en biokultural religionsteori og i analyser af skabelsen af torahruller. Navnlig Schleicher understreger sansernes vigtighed, også for kollektivet:

The shared experience of seeing the Torah scroll raised high also transforms it into a uniting artefact, which again establishes the participants as belonging to the same group. Hearing the words of the Torah scroll and the oscillating sounds associated with its making and inauguration is filtered through the selective auditory modality distinguishing between familiar sounds, signaling in-group activity, and unique sounds that call upon one's attention. (Schleicher 2017, 54)

Kombinerer vi de to forskellige teorikomplekser, kan man altså sige, at mennesker grundlæggende er sansende væsener, som erfarer, oplever og drager nytte af relationer og fællesskaber igennem vores kroppe, og at det er igennem regulerende, positive, anerkendende relationer og fællesskaber, at vi tilpasses og udvikles som individer og oplever meningsfuldhed. Disse perspektiver vil vi vende tilbage til i analysen og særligt diskussionen, når vi skal besvare forskningsspørgsmålet om, hvad der konstituerer et meningsfuldt religiøst fællesskab i det senmoderne, digitaliserede samfund.

Metode

Materialet, der analyseres i denne artikel, er som nævnt indsamlet som en del af RECOVIRA-projektet. Som en del af projektet blev der i hvert land udført feltarbejde i mindst tre grupper, typisk i en religiøs majoritetsgruppe og to religiøse minoritetsgrupper, hvoraf vi sigtede efter, at den ene minoritetsgruppe skulle være mere etableret og den anden mindre etableret. I Danmark blev den religiøse majoritetsgruppe repræsenteret ved feltarbejde i to kirker under Folkekirken, og de to minoritetsgrupper var henholdsvis en buddhistisk gruppe og to muslimske grupper, som havde forbindelser til hinanden. Feltarbejdet inkluderede aktive deltagerobservationer i alle grupper samt en række interviews (N = 23) udført af førsteforfatteren i perioden april 2023 frem til december 2023. Deltagerobservationerne var aktive, idet det i en række af grupperne var det langt mest naturlige; det er svært blot at observere en gudstjeneste uden at rejse sig under læsningerne, ligesom det er svært blot at observere højskolesang uden at synge med, og det virkede videre kunstigt at observere mennesker dyrke yoga eller meditation uden at forsøge at følge med. Ydermere var deltagerobservationerne typisk også det første møde med den gruppe, der blev undersøgt, og det virkede langt mere engageret at deltage i de forskellige praksisser. Herefter bestod feltarbejdet i at opbygge rapport med personer i grupperne. Ofte var de forskellige ledere både informanter og deltog i interviews samtidig med, at de var gatekeepers, der pegede på andre personer, der kunne være interesseret i at deltage i projektet. Andre gange faldt førsteforfatteren i snak med medlemmer under de forskellige praksisser og sociale arrangementer og fandt på denne måde frem til flere informanter. Efter at kontakten var veletableret, blev informanterne inviteret til at deltage i et interview, som kunne finde sted på en café eller i gruppens egne lokaler eller online, idet det for nogle var mere praktisk. Baseret på RECOVIRA-gruppens forskningsspørgsmål havde vi konstrueret to semistrukturerede interviewguides – én til interviews med de ledere af religionsgrupperne, én til medlemmerne – som blev anvendt. Efter interviewene var gennemført, blev de transskriberet og dernæst kodet. Baseret på projektets kernespørgsmål

havde RECOVIRA-gruppen udarbejdet en kodeliste, som vi kodede interviewene efter, om end vi også havde friheden til at kode materiale mere frit, hvis vi fandt, at de allerede konstruerede koder ikke slog til. I kodningsprocessen blev det tydeligt, at diskussionerne af fællesskab og den følte mangel på selv samme under pandemien var særdeles presserende for informanterne.

Materialet fra feltarbejdet er komplekst og rummer en lang række vigtige perspektiver relateret til autoritet, ritualisering og æstetisering i det digitale rum og gruppernes relation til civilsamfundet. I denne artikel har vi dog valgt specifikt at fokusere på præsentationen af perspektiver og indsigter fra projektet relateret specifikt til fællesskaber, og andre artikler vil i stedet fokusere på de andre, vigtige temaer.

Analyse

Vores analyse af materialet præsenteres i to overordnede temaer baseret på den førnævnte kodningsproces. Grundlæggende fandt vi, at mange af informanterne italesatte, hvordan pandemien havde medført, at de følte sig mere distancerede fra deres fællesskab, og at dette ofte medførte følelser af ensomhed og manglende nærvær. Informanterne udtrykte vigtigheden af disse fællesskaber, hvor det for dem var muligt at møde op uden at de skulle præstere eller iscenesætte sig selv, men i stedet mødte grundlæggende accept og anerkendelse i mødet med de andre medlemmer. I disse samtaler blev det også tydeligt, at de digitale tilbud, som mange af religionsgrupperne søsatte som fællesskabsalternativ, kunne fungere kortvarigt som alternativer, men for mange langt fra kunne fuldt ud erstatte det fysiske samvær i grupperne. Det leder os videre til det andet, vigtige tema; vigtigheden af det kropslige og det sanselige. I samtalerne om vigtigheden af det fysiske nærvær i grupperne blev det tydeligt, at netop det sanselige var meget svært at genskabe i det digitale rum. Et kram, øjenkontakt, at lytte til musik sammen og dufte hinanden rummet fremstod som helt essentielt for informanternes oplevelse af at deltage fuldt ud i fællesskabet og føle sig forbundne. Vi præsenterer nedenfor begge temaer med eksempler fra det empiriske materiale og sætter det i relief i forhold til henholdsvis de tidligere introducerede teoretiske kompleksiteter relateret til relationer og anerkendelse samt kropslighed og sanselighed.

Et kollaps af anerkendende fællesskaber

Altså det er jo bare sådan en generel usikkerhed og katastrofestemning, ikke? Og en kæmpe frustration over at alt det som vi på en eller anden måde synes, vi står for i kirken, nemlig fællesskab, det bliver undermineret eller ødelagt, sat på pause, ophører med at eksistere på en eller anden måde. Og selvfølgelig kan man ringe til hinanden, men det her med at mødes, det var meget mærkeligt. Jeg tror bedst, jeg kan beskrive det med hvordan det var, da det holdt op, altså min oplevelse der. Hvor den stærkeste, det stærkeste minde jeg har fra det, det var hvor vi havde haft gudstjeneste og måtte ha' kirkekaffe igen. Det har vi jo altid. Og så have klædt om og komme ud på gangen og høre det der summen inde fra lokalerne inde ved siden af, det var så stærkt så jeg simpelthen sådan blev rørt af det

Ovenstående citat blev udsagt som noget af det første i interviewet med en præst, der deltog i projektet. Citatet illustrerer, hvor stor en påvirkning pandemien og de medfølgende nedlukninger havde for kirken og dens medlemmer. Ifølge informanten blev fællesskabet altså 'undermineret eller ødelagt', fordi det fysiske møde ikke kunne finde sted under nedlukningerne. Det ledte for flere medlemmer af kirken til hvad én informant definerer som akut fællesskabsmangel:

Jeg var i akut fællesskabsmangel. Jeg savnede så meget at være i fællesskabet. Og jeg har jo som jeg sagde en stor familie, og vi gik ture sammen, men måtte ikke mødtes indenfor, men vi var sammen med dem på forskellige måder. Men trosfællesskabet, det savnede jeg så meget. At synge sammen med nogen, åh! At det... Det savnede jeg virkelig.

For mange af informanterne var pandemien nærmest eroderende for følelsen af at være en del af et fællesskab. Flere informanter udtrykte, at nedlukningerne af den fysiske kontakt med deres grupper ledte til følelser af ensomhed, isolation og nedtrykthed, fordi dét at mødes i deres religiøse fællesskab var en kilde til ro og til blot at være sig selv uden et præstationspres. Som en ung informant udtrykte, hvordan han blev modtaget i kirken:

Det er også det her med at komme som du er. Altså det at jeg ikke skal gå og stresse over, at jeg skal performe eller være noget sådan super... Sådan specielt eller noget. Det føler jeg ofte, at man skal i det normale samfund. Når man kommer ind i kirken, så er der bare ro på. Så kan man mærke sådan alle de der ting, man skal nå i dagligdagen. Dem sådan... Ja, alt det stress... Ja, lige så snart du kommer ind ad døren, så kan jeg bare mærke min krop den er tung, den er afslappet, den er tilfreds.

På samme måde beskrev en anden informant, hvordan dét at komme i kirken havde været et sted at finde et fællesskab i en periode, hvor hun ellers manglede en social forankring i hverdagen, og at hun netop i dette fællesskab var tilladt at dukke op og tage det i et roligt tempo, som det passede hende bedst uden at føle sig presset, fordi hun var mere introvert. Samtidig gav kirken og det frivillige arbejde, hun lavede der, et formål og et åndehul i en periode, som gav hende selvtillid og ro. En tredje informant beskrev, hvor vigtig den café, hun var en del af at styre i gruppen, var, fordi der her var plads til både hende og dét arbejdet, hun kunne bidrage med samt alle de forskellige mennesker, der besøgte caféen:

Nogen har diagnoser og nogen har ingen diagnoser og vi andre, vi kan snakke. De har det til fælles, at uanset hvor tosset det kan være, så har de alle været unge en gang. Og det skal man få øje på, imens man spiser kage og drikker kaffe (...) Selvom det ikke ser sådan ud for folk, der har travlt derude. Og derfor synes jeg, det arbejde, det er så nyttigt.

Informanten havde selv fundet kirken på opfordring fra venner under en omfattende livskrise, og hun beskrev også i interviewet, hvordan dét, at blive rummet i en sådan livskrise i kirken, havde hjulpet hende tilbage på benene.

Citaterne viser, at informanterne igennem deres grupper finder selvværdssættelse og anerkendelse i deres fællesskaber. Når den unge informant beskriver, at han blot skal være sig selv, det øjeblik han træder ind i kirken eller en anden informant beskriver, at alle mennesker kan komme i caféen og bidrage, konnoterer det i høj grad Honneths begreb om social værdsættelse, som leder til en stærkere selvværdssættelse. I

mødet med et religiøst fællesskab, som de deler værdier med, og som ser dem som værdifulde individer, kan informanterne bedre forholde sig positivt til sig selv. Samtidig indikerer den måde, hvorpå informanterne understreger vigtigheden af deres fællesskab, og hvordan de savnede dem og i nogle tilfælde følte sig ensomme i deres fravær, at grupperne tjener som en form for modvægt til de sociale patologier, Honneth er optaget af at finde modkuren til. Vores materiale understøtter videre, at disse positive fællesskaber og det nærvær og det menneskelige møde, som fordrer den sociale værdsættelse, er meget svært at replicere i den digitale sfære, og derfor giver det også mening at manglen på selvsamme fællesskab giver anledning til savn. Det giver dog også anledning til at andet spørgsmål: Hvorfor kunne de digitale alternative muligheder, som religionsgrupperne tilbød, ikke erstatte det fysiske samvær og udfylde samme funktion? Hvad er det specifikt ved det fysiske samvær i fællesskabet, som ikke kan genskabes digitalt?

At savne det fysiske, sanselige nærvær og digitale (non)affordances

Når vi i interviewene videre spurgte ind til, hvad det mere specifikt var, informanterne savnede under nedlukningerne, hvor de ikke kunne mødes fysisk i deres grupper, var det slående, at hovedkomponenten i mange af informanternes udtalelser centrerede sig omkring manglen på kropslige, sanselige stimuli i mødet med andre mennesker. En informant udtrykte, hvad hun særligt værdsætter, når hun møder op til den fysiske gudstjeneste:

For eksempel at mange hilser på hinanden inden gudstjenesten. Når man ser hinanden inden i kirken, så rejser vi os og går og giver et knus eller spørger hvordan det går og... Ja. Der er mange, der kommer i god tid og bruger tiden til at lige at registrere hinanden og det holder jeg meget af. Der er også mange kulører herinde, og det er, det holder jeg også af. Virkelig.

For informanten er det taktile i høj grad i fokus og giver samtidig en anledning til også at føle en dybere sammenhørighed med de andre medlemmer. Det vækker genklang i forhold til en anden informant, der også understregede vigtigheden af den kropslige kontakt:

Jamen, det er den her med kropskontakt. Altså, det er det her med, at man kommer og bare... Jeg kan godt lide at kunne lægge en hånd på nogens skulder, eller give et godt kram og mærke den der tilstedeværelse. Altså, det er bare det, jeg mærker i kirken. Altså, når man er der, så... Det at give nogen en smil ansigt til ansigt, kan meget mere end at skulle give et smil over computerskærmen. Fordi jeg ved bare, okay, når jeg har snakket med venner og sådan noget, jeg er superglad for at se dig, men jeg ved også bare, at du er flere timer væk fra hvor jeg er. Og jeg har bare brug for at kunne mærke andres energi. Og det er ligesom det, der giver mig sådan... Glæde, det er at man kan komme tæt på andre.

Ligeledes beskrev en muslimsk informant, hvor vigtig den fysiske kontakt var under fredagsbønnen, og at det føltes uislamisk at stå med mindst 1 meters afstand:

Fordi at bønnen, altså man fandt jo også ud af, eller fandt og fandt ud af, man har jo tænkt over det og snakket om det før, men sådan på en alvorlig måde, hvor vigtigt det er for

selve bønnen, at man faktisk er tæt på hinanden. Det er bare så uislamisk som overhovedet muligt, det der med, at man står en meter væk fra en anden. Det er så utraditionelt.

For en fjerde informant var dufte også vigtige, når han skulle beskrive det særlige ved det fysiske samvær i kirke. Duftene var både illustrative for den kulturelle diversitet, der var repræsenteret i kirken, og samtidig var det også for ham forbundet med en dybere forbindelse til det guddommelige:

Altså, de mange, de mange dufte, det er et element. Jeg har, jeg har flere gange bare en almindelig søndag siddet og talt op alle de mange, mellem 8-12 nationaliteter til en almindelig gudstjeneste. Bare dem jeg kender, det kan godt ske, der er nogen, jeg ikke kender. Men ud af dem, jeg kender, og det er klart, det gør mange ting, der er en kvinde, der kommer fra Mellemøsten, så snart hun kommer ind, så kan man lugte hvidløg, så det batter noget, ikke. Charmen, det er charmen det her, altså hallo, jeg rynker ikke på næsen af det, fordi jeg synes, det er det at være menneske, at vi er sammen, det kan man jo ikke i det digitale (...) Det sanselige, og det sanselige betyder noget for, altså jeg kommer til i min prædiken på søndag kommer jeg lige til at berøre Grundtvigs menneske først, kristen så, altså der er et eller andet med at det menneskelige som åbner for den der, de sanselige, der også bliver en åbning til det guddommelige.

De ovenstående citater illustrerer tydeligt, hvor vigtigt det fysiske, sanselige nærvær er for informanterne i deres engagement med deres religionsgrupper. For nogle er det sågar forbundet med deres opfattelse af egen religiøsitet; at være fysisk tætte føles mere islamisk eller som en del af dét at være forbundet med det guddommelige. På tværs af grupperne forklarer informanterne, hvordan det digitale rum ikke kan tilbyde den samme følelse som det fysiske rum, og vi kobler dette sammen med, at det digitale rum kun kan appellere til det visuelle og auditive. Det fulde, sanselige, komplekse nærvær, som også inkluderer det taktile, det olfaktoriske og det gustatoriske, kan ikke formidles i den digitale sfære, og samværet bliver derfor mindre autentisk, levende og meningsfuldt for informanterne. Det menneskelige nærvær kan ifølge den ovenstående informant simpelthen ikke genskabes online. I forhold til det tidligere introducerede perspektiv på samregulering, kropslighed og sanselighed og kombinerer det med indsigten fra citaterne, kan vi sige, at det netop er igennem sanserne og det fysiske samvær, at informanterne erfarer deres relationer i grupperne som særligt vigtige og virkelige. Et kram, en hånd på skulderen eller intens øjenkontakt formidler det andet menneskes nærvær og samregulerer begge parter følelser, hvor igennem informanterne både bliver individuelt trygge og samtidig får bestyrket deres følelse af fællesskab. Det sanselige og kropslige aspekt bliver dermed helt essentielt for at mærke fællesskabet som levende og meningsfuldt.

Diskussion

I nærværende diskussion vil vi opsummere resultaterne af analysen og diskutere dem i forhold til vores forskningsspørgsmål, som vi formulerede: Hvad konstituerer et meningsfuldt religiøst fællesskab i moderne, danske, religiøse fællesskaber?

Før vi besvarer spørgsmålet, vil vi nævne de metodiske begrænsninger, som vores studie indebærer. For det første er vores materiale kvalitativt, hvorfor de typiske begrænsninger, der medfølger kvalitative data, også gør sig gældende her. Om end vi har mange interviews fra flere forskellige religionsgrupper på tværs af religiøse traditioner, kan vi ikke påberåbe os, at materialet er repræsentativt eller at studiet er let at replicere, fordi vi har præsenteret data indsamlet udelukkende i Danmark i seks specifikke grupper. Samtidig kan vores udvælgelse af informanter potentielt være skæv, da det ofte var medlemmer udpeget af lederne, eller medlemmer, der var relativt engagerede, som vi interviewede. Vi kan derfor ikke udelukke, at andre, mindre aktive og engagerede medlemmer vil have andre perspektiver på vores spørgsmål.

Grundlæggende er vores svar på forskningsspørgsmålet, at dét, der konstituerer et meningsfuldt, religiøst fællesskab for informanterne, er et anerkendende, kropsligt og sanseligt forankret nærvær. Vi mener, at det er disse tre elementer, altså anerkendelse, kropslighed og sanselighed, som fremstår helt essentielle baseret på analysen. Det er muligt at specificere dette yderligere, da det er tydeligt, at den anerkendelse og sociale intimitet, informanterne ønsker sig, kun kan formidles og opnås igennem det fysiske og sanselige samvær. De forskellige elementer hænger derfor uløseligt sammen; uden fysisk samvær og stimulering af sanserne, ingen effektiv følelse af anerkendende fællesskab. Vender vi tilbage til de teoretiske perspektiver, vi tidligere præsenterede, understreger analysen, hvor vigtigt det er, at man ikke undervurderer det fysiologiske, psykologiske og mikrosociologiske perspektiv, hvis man ønsker at forstå religiøse fællesskaber. Religionspsykologer og -historikere har inkorporeret sådanne perspektiver, og vi opfordrer derfor til at religionsantropologer og særligt religionssociologer lader sig inspirere af deres arbejde. Ligeledes vil vi opfordre andre forskere, der arbejder med digital religion eller religion og medier til at lade sig inspirere af disse felter. Hvis man gerne vil forstå "the technological and cultural space that is evoked when we talk about how online and offline religious spheres have become blended or integrated" som førende religion og medier forsker Heidi Campbell formulerer det (Campbell 2013, 6), er det nødvendigt at udforske disse sfærer med flere metodiske og teoretiske greb, og at gå udover forståelsen af, hvordan religion formidles på specifikke sociale medier, men også søge at forstå hvor grænserne går for meningsfuld digitalisering i forhold til religion.

Et uomgængeligt spørgsmål er i den forbindelse om anerkendelse, kropslighed og sanselighed er særlige for religiøse fællesskaber eller om de er essentielle for alle fællesskaber. Hvad angår det sidste er det nemt at afvise. Der findes mange virtuelle fællesskaber, og mange studier af virtuelle fællesskaber, der viser, at de sagtens kan fungere og endda trives. Det gælder for eksempel i fankultur, hvor musik og sport er gode eksempler på kulturelle udtryk, der har velfungerende virtuelle fællesskaber tilknyttet (Harmon 2023, Levental 2023). Det er også muligt at finde i forbindelse med minoritetsgrupper, hvor virtuelle fællesskaber kan bruges til at dele oplevelser og søge støtte blandt fællesskabets medlemmer (McInroy, Zapcic & Beer 2022; Renninger 2015). Endelig gælder det også diskriminerende eller illegale fællesskaber, hvor den virtuelle dimension og muligheden for anonymitet gør det muligt at deltage og være del af et

fællesskab, hvor man kan opbygge en modstandsidentitet sammen med andre, man deler værdier, der opfattes som afvigende, med (Dignam & Rohlinger 2019; Cho & Wright 2019). Der findes også religiøse fællesskaber, hvor den virtuelle dimension er vellykket og eftertragtet af medlemmerne. Det gælder fx store megakirker som ofte har investeret i professionel medieproduktion til både TV og internet, og hvor folk fra hele verden kan følge med i livegudstjenester eller streamede indhold efter behov (Anthony-Paul et al. 2021; Jordan & Adam 2021). Fællesskaber kan på den måde sagtens være virtuelle.

Det er ikke helt så ligetil at besvare spørgsmålet om, hvorvidt det særligt er de religiøse fællesskaber, der har svært ved at være virtuelle, eller om det er en udfordring, de deler med andre fællesskaber. På den ene side kunne det være særligt for de religiøse fællesskaber på grund af en række kulturelle og geografiske kendetegn. Danmark bliver ofte betragtet som et sekulært land, hvor religion er en privatsag og hvor selv den private religiøsitet ikke er meget inderlig eller omsiggribende i forhold til resten af tilværelsen. At deltage i det religiøse fællesskab er ikke nødvendigvis et spørgsmål om den individuelle udøvelse af tro, men i højere grad et udtryk for den kollektive religionsudøvelse og fællesskabets sociale dimension. At udøve denne kollektive dimension virtuelt og ofte alene er derfor mindre relevant. Samtidig er Danmark både lille og kendetegnet ved en territorial religionsmodel ligesom resten af Europa. Der er sjældent særligt langt fra folks hjem til deres religiøse fællesskabs lokaler, og derfor er behovet for det virtuelle fællesskab mindre. Det vil for det fleste kun være et supplement i det tilfælde, man ikke kan møde fysisk op. Af samme grund er det ikke et supplement som de religiøse organisationer investerer mange ressourcer i. Vores forventning er derfor, at fællesskaber som er baseret på anerkendelse, sanselighed og kropslighed alle vil have svært ved at lykkes online uanset om de er religiøse eller fokuserer på for eksempel at strikke, være spejdere, synge i kor eller spille brætspil. Denne forventning beror på informanternes beskrivelse og vores observationer af det immanent sanselige, som sjældent kobles til noget religiøst. Det vil dog kræve flere komparative undersøgelser af religiøse og ikke-religiøse fællesskaber at afgøre om vores forventning er korrekt.

Konklusion

I denne artikel har vi analyseret interviewdata indsamlet i forskellige danske religionsgrupper med henblik på at besvare spørgsmålet *Hvad konstituerer et meningsfuldt religiøst fællesskab i moderne, danske, religiøse fællesskaber?* Vi har været inspireret af forskellige interdisciplinære teorier og perspektiver, der understreger betydningen af anerkendelse i fællesskaber samt vigtigheden af det sanselige, kropslige møde mellem mennesker. Baseret på vores analyse kan vi se, at pandemien udfordrede informanternes følelse af fællesskab substantielt, og at de alternative, digitale tilbud, der blev præsenteret af de forskellige religionsgrupper, dårligt kunne erstatte det sædvanlige, fysiske fællesskab. Vores svar på spørgsmålet bliver derfor, at dét, der konstituerer et meningsfuldt, religiøst fællesskab, er et anerkendende, kropsligt og sanseligt forankret

nærvær, og at kun igennem netop det kropslige og sanselige nærvær, at følelsen af anerkendelse og nærvær bliver relevant og meningsfuld.

LITTERATUR

Addo, Giuseppina

- 2021 "Join the Holy Spirit on Zoom African Pentecostal churches and their liturgical practices during COVID-19", *Approaching Religion* 11 (2), 45-61. <https://doi.org/10.30664/ar.107728>

Andersen, Peter B., Peter Gundelach & Peter Lüchau

- 2017 "Religion in Europe and the United States", *Nordic Journal of Religion and Society* 21 (1), 61-74. <https://doi.org/10.18261/ISSN1890-7008-2008-01-04>

Anthony-Paul, Cooper et al.

- 2021 "The reconfiguration of social, digital and physical presence: From online church to church online", *Hervorme Teologiese Studies* 77 (3), 1-9. <https://doi.org/10.4102/hts.v77i3.6286>

Barreau, Jean Marc

- 2021 "Study of the Changing Relationship between Religion and the Digital Continent—In the Context of a COVID-19 Pandemic", *Religions* 12 (9), 736. <https://doi.org/10.3390/rel12090736>

Campbell, Heidi

- 2013 "The rise of the study of digital religion", in: Heidi Campbell, ed., *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, Routledge, London, 1-22. <https://doi.org/10.4324/9780203084861>

Cho, Selina Y., & Joss Wright

- 2019 "Into the Dark: A Case Study of Banned Darknet Drug Forums", in: Ingmar Weber et al., eds., *Social Informatics*, 109-27. https://doi.org/10.1007/978-3-030-34971-4_8

Christensen, Henrik Reintoft, Lene Kühle, & Brian Arly Jacobsen

- 2021 "COVID-19 og religion: Artikel 4", *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* (72): 68-88. <https://doi.org/10.7146/rt.vi72.126501>

Collins, Randall

- 2004 *Interaction Ritual Chains*, Princeton University Press, New Jersey. <https://doi.org/10.1515/9781400851744>

Day, Graham

- 2006 *Community and everyday life*, Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9780203463178>

Dignam, Pierce Alexander, & Deana A Rohlinger

- 2019 "Misogynistic men online: How the red pill helped elect Trump", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 44 (3), 589-612. <https://doi.org/10.1086/701155>

Enggaard, Nete Helene et al.

- 2020 "Når folkekirken skal spille efter reglerne – men uden for banen: folkekirkens

håndtering af coronaperioden i foråret", 1. udgave, *Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter*.

Evolvi, Giulia

- 2022 "Religion and the internet: Digital religion, (hyper) mediated spaces, and materiality", *Zeitschrift Für Religion, Gesellschaft und Politik* 6 (1), 9-25.
<https://doi.org/10.1007/s41682-021-00087-9>

Geertz, Armin W.

- 2010 "Brain, body and culture: A biocultural theory of religion", *Method & Theory in the Study of Religion* 22 (4), 304-321. <https://doi.org/10.1163/157006810X531094>

Glenberg, Arthur M.

- 2010 "Embodiment as a unifying perspective for psychology", *Wiley Interdisciplinary Reviews. Cognitive Science* 1 (4), 586-96.
<https://doi.org/10.1002/wcs.55>

Hamm, Margaret, & Kate Hoeting

- 2023 "#ChristianCheck: TikTok and the Construction of Generation Z Faith", *Journal of Religion, Media and Digital Culture* 12 (1), 5-29.
<https://doi.org/10.1163/21659214-bja10088>

Harmon, Justin

- 2023 "A common cause': Sociocultural competence and building and maintaining a fan community", *World Leisure Journal* 65 (1), 63-78.
<https://doi.org/10.1080/16078055.2022.2136745>

Hastings, Paul D. et al.

- 2008 "Applying the polyvagal theory to children's emotion regulation: Social context, socialization, and adjustment", *Biological psychology* 79 (3), 299-306.
<https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2008.07.005>

Holgersen, Sven-Erik

- 2006 "Den kropslige vending. En fænomenologisk undersøgelse af musikalsk intersubjektivitet: Nordisk musikkpedagogisk forskning", in: Frede V. Nielsen & Siw Graabræk Nielsen, eds., *Nordisk musikkpedagogisk forskning*, Årbok 8.

Houmøller, Kathrin

- 2018 "Mavefornemmelser og dårlige lugte: Pædagogers sansninger af familien i et socialt udsat boligområde", *Forskning i Pædagogers Profession og Uddannelse* 2 (2), 15-15. <https://doi.org/10.7146/fppu.v2i2.110783>

Howes, David

- 2022 "Quali(a)tative Methods: Sense-Based Research in the Social Sciences and Humanities", *Qualitative Sociology Review* 18 (4), 18-37.
<https://doi.org/10.18778/1733-8077.18.4.02>

Jordan, Morehouse & J. Saffer Adam

- 2021 "Promoting the Faith: Examining Megachurches' Audience-Centric Advertising Strategies on Social Media", *Journal of Advertising* 50 (4), 408-422.
<https://doi.org/10.1080/00913367.2021.1939202>

Kemp, Andrew Haddon, Juan Antonio Arias & Zoe Fisher

- 2017 "Social ties, health and wellbeing: a literature review and model", in: Ibáñez et al., eds., *Neuroscience and Social Science: The Missing Link*, Springer, Cham,

397-427. https://doi.org/10.1007/978-3-319-68421-5_17

Kühle, Lene & Anne Lundahl Mauritsen

In press "Prioritising Community Spirit over Freedom of Religion During the Pandemic: The Case of Denmark", in: Conway et al., eds, *Religion, Law and COVID-19 in Europe: A Comparative Analysis*, Helsinki University Press, Helsinki.

Kühle, Lene, & Tina Langholm Larsen

2021 "'Forced' Online Religion: Religious Minority and Majority Communities' Media Usage during the COVID-19 Lockdown", *Religions* 12 (7), 496. <https://doi.org/10.3390/rel12070496>

Larsen, Tina Langholm et al.

2021a "Vi har lukket ned for alle aktiviteter", *Religion i Danmark* 10 (1), 78-91. <https://doi.org/10.7146/rid.v10i1.125196>

Larsen, Tina Langholm et al.

2021b "Religiøs forandring i en krisetid", *Religion i Danmark* 10 (1), 92-110. <https://doi.org/10.7146/rid.v10i1.125197>

Levental, Orr

2023 "Online sports fans communities: humor, trivial knowledge, and anti-modern tendencies", *Frontiers in Sports and Active Living* 5. 1280519. <https://doi.org/10.3389/fspor.2023.1280519>

Mauritsen, Anne Lundahl

2021 "At skabe mening og håndtere kriser – med og uden religion", *Religion i Danmark* 10 (1), 185-197. <https://doi.org/10.7146/rid.v10i1.125206>

Mauritsen, Anne Lundahl, Theiss Bendixen, & Henrik Reintoft Christensen

2022 "Does a Pandemic Increase Religiosity in a Secular Nation? A Longitudinal Examination", Preprint. <https://doi.org/10.31234/osf.io/qsgej>

McInroy, Lauren B, Ian Zapcic, & Oliver WJ Beer

2022 "Online fandom communities as networked counterpublics: LGBTQ+ youths' perceptions of representation and community climate" *Convergence* 28 (3), 629-647. <https://doi.org/10.1177/13548565211032377>

Mukherjee, Utsa

2022 "Live-streaming the goddess in the times of COVID-19: a digital ethnography of diasporic Durga Puja festivals in pandemic Britain", *Religion* 52 (2), 231-249. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2022.2051802>

Nevile, Maurice

2015 "The embodied turn in research on language and social interaction", *Research on Language and Social Interaction* 48 (2), 121-151. <https://doi.org/10.1080/08351813.2015.1025499>

Petersen, Anders

2011 *Selvet: sociologiske perspektiver*, Hans Reitzels Forlag, København.

Peterson, Kristin M.

2020 The unruly, loud, and intersectional Muslim woman: Interrupting the aesthetic styles of Islamic fashion images on Instagram", *International Journal*

of *Communication*, 14, 1194–1213.

Renninger, Bryce J.

- 2015 "'Where I can be myself ... where I can speak my mind': Networked counterpublics in a polymedia environment", *New Media & Society* 17 (9), 1513-1529. <https://doi.org/10.1177/1461444814530095>

Rodaway, Paul

- 1994 *Sensuous geographies: body, sense and place*, Routledge, London.
<https://doi.org/10.4324/9780203306864>

Schleicher, Marianne

- 2017 "Engaging all the senses: On multi-sensory stimulation in the process of making and inaugurating a Torah Scroll", *Postscripts* 8 (1-2), 39-65.
<https://doi.org/10.1558/post.32694>

Sheets-Johnstone, Maxine

- 2015 *The corporeal turn: An interdisciplinary reader*, Imprint Academix, Exeter.

Shusterman, Richard

- 2006 "Thinking through the body, educating for the humanities: A plea for somaesthetics", *Journal of Aesthetic Education* 40 (1), 1-21.
<https://doi.org/10.2307/4140215>

Skiveren, Tobias

- 2021 "Den kropslige vending", *Passage* 36 (85), 133-133.

Stern, Daniel N.

- 2018 *The interpersonal world of the infant: A view from psychoanalysis and developmental psychology*, Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9780429482137>

Townshend, Kishani & Nerina Jane Caltabiano

- 2019 "The extended nervous system: affect regulation, somatic and social change processes associated with mindful parenting", *BMC psychology* 7, 1-14.
<https://doi.org/10.1186/s40359-019-0313-0>

Åhman, Henrik, & Claes Thorén

- 2021 "When Facebook becomes faithbook: Exploring religious communication in a social media context", *Social Media + Society* 7 (3).
<https://doi.org/10.1177/205630512111041644>

Anne Lundahl Mauritsen, ph.d., postdoc, Afdeling for Religionsvidenskab,
Aarhus Universitet

Henrik Reintoft Christensen, lektor, ph.d., Afdeling for Religionsvidenskab,
Aarhus Universitet